

Přednášející: Mgr. et Mgr. Jiří Baroš Ph.D.

Předmět: Velká témata současné politické filosofie

Isaiah Berlin: od svobody k hodnotovému pluralismu

Úvod – liberální tradice (Stanford)

- kdo je liberál? Svoboda.
- (a) břemeno důkazu je na tom, kdo chce omezit svobodu.
- (b) zásahy do sféry svobody budou docela skromné (omezená vláda).

- klasický liberalismus: svoboda a soukromé vlastnictví. Ekonomický systém založený na soukromém vlastnictví vede k rozptylu moci, a tak k ochraně jednotlivců před státem.

X

- nezaměstnanost a nestabilita společnosti. Vlastnická práva vedou k nespravedlnostem: dělnická třída v. bohatí. Vznik teorií spravedlnosti: nastavení nerovností ku prospěchu i těch nejméně zvýhodněných skupin (Rawls).

I. Isaiah Berlin (Stanford)

- filosofie poznání a sociálních věd: (a) absolutní jistota je nedosažitelná a (b) nemožnost redukce na jeden výlučný ideál, model, teorii či standard.
- individualismus, prioritu zvláštního jako předmětu poznání a jednotlivce jako morální aktér.
- kritika pozitivismu v. humanitní vědy.
- historie idejí: snaha pochopení změn vnímání lidí, hledání toho, jak se určité myšlenky v historii objevily. Předmětem Berlinova zájmu: osvícenství a protiosvícenství.

II. Co je svoboda?

II. 1 Negativní v. pozitivní svoboda

- spojuje konceptuální analýzu s historickou rekonstrukcí.

- Negativní svoboda („od čeho“): *nezasahování/ nevměšování* – *prostor* svobody, v němž člověk jedná bez překážek ze strany druhých lidí. Prostor nevměšování *nemůže* být ale *neomezený*. Ač svoboda musí být *omezena zákonem* (mj. pro zajištění svobody druhých – *rovnost svobody*), je nutno předpokládat existenci určité *minimální* svobody. Jsou tak dány hranice oblasti soukromého života a veřejné správní moci. Negativní svoboda nesouvisí s demokratickým sebeurčením (*self-government*).

- Pozitivní svoboda („k něčemu“): otázka, *kdo mi vládne*, kdo mi říká, co ne/ mám dělat? Vychází z přání jednotlivce *být svým pánem*, nebýt otrokem lidí, přírody, vášní, *nebýt nástrojem* těch druhých. Chci být autonomním já, *subjektem*, nikoliv objektem. *Rozum* (vyšší přirozenost, skutečné, ideální, autonomní já) je něco, co mě odlišuje od těch druhých. *Lze přinutit* lidi k určitým cílům, které by jinak sami sledovali,

kdyby vládlo jejich vyšší já. Je-li něco mým dobrem, pak nejsem donucován. 2 její formy: *sebezapření a sebeuskutečnění*.

- Ústup do vnitřní pevnosti: osvobození se od žádostí --> Kant: svoboda jako autonomie (odpor vůči žádostem a jejich kontrola). Největším despotismem je paternalismus (jako by lidé nebyli svobodní). Osvobodit se od toho, co nemohu kontrolovat. Stoický ideál: eliminace žádostí. Asketické popření sebe sama ovšem ještě není rozšířením svobody.

- Seberealizace: pochopení nutnosti věcí. Nemůžu chtít, aby to, co je nutné bylo jinak. Racionální je to, co odpovídá nutnosti věcí. Poznání osvobozuje. Moudrý zákonodárce vytvoří dokonalou společnost. V rozumném státě by zákony mohly být přijaty všemi.

- Sarastřův chrám: víra v existenci jednoho správného řešení vede k vládě expertů. Každý bude hrát roli přisouzenou mu rozumem. To představuje osvobození x despotismus. Kde se stala chyba?

- Úsilí o společenské postavení: potřeba být uznáván druhými. Utlačovaní lidé nechtějí nic více než uznání. Paternalismus jako největší despotismus. Touha po uznání ovšem ještě není touhou po svobodě. Touha po postavení: chci prosadit svou osobitost. To souvisí s otázkou, jaký prostor má mít autorita?

- Svoboda a suverenita: svoboda v pozitivním smyslu může zničit mnoha negativních svobod. Suverenita nezvětšuje svobodu, jen přesouvá břemeno otroctví (Constant). Nutnost zajištění absolutních práv a nedotknutelných hranic.

- je Berlin nepřítelem pozitivní svobody? Podle Berlina jak negativní, tak pozitivní svoboda směřují k platným požadavkům toho, co je nutné a dobré pro lidské bytosti. Tyto hodnoty se ale mohou dostávat do konfliktů, v určitých případech ovšem na sobě mohou záviset. Berlin kritizuje především způsoby, jak pozitivní svoboda posloužila ospravedlnění popření negativní svobody. Kritizuje metafyzické a psychologické předpoklady, které v kombinaci s pozitivní koncepcí svobody vedou k její perverzii: monismus a metafyzická či kolektivistická koncepce já. Berlin tak prosazuje hodnoty individualismu, empirismu a pluralismu proti kolektivismu, holismu a racionalistickému monismu.

- alternativy k negativní svobodě:

- nespokojenost s negativní koncepcí: otázkou je, zda lidé dobře užívají svobodu, aby rostli, aby rozvíjeli své schopnosti atd. (Christman).

- republikánské pojetí svobody (Pettit, Skinner): svoboda jako strukturální nezávislost: nejsem podřízen arbitrární moci. Nikdo nemůže svévolně zasahovat do mých záležitostí (př. otoka, který je nesvobodný, i když pán do jeho svobody nezasahuje – statusová koncepce svobody). Svoboda vyplývá ze správně uspořádaných zákonů, norem a institucí.

- otázka vztahu negativní svobody a demokratické vlády, soukromé a veřejné autonomie, konstitucionalismu a demokracie?

II. 2 MacCallumova kritika Berlina (Swift)

- svoboda jako triadický koncept: každá svoboda je zároveň svobodou od (tj. negativní s.) a svobodou k (pozitivní s.).
- všechna tvrzení o svobodě mají tuto formu: X je (není) osvobozen od Y, aby mohl dělat (nedělat, stát se, nestát se) Z.
- 3 proměnné: X (aktér, subjekt svobody), Y (omezení, vměšování, překážka), Z (účel, cíl).
- Nějaký subjekt je proto vždy od něčeho osvobozen, aby mohl něco dělat, či něčím se stát. To platí pro NS i PS.
- Rozdíly:
 - (a): NS: individuuum x PS: i kolektivita,
 - (b): NS: jen vnější omezení x PS: i vnitřní omezení,
 - (c): NS: cokoliv, co jednotlivec může chtít x PS: jen něco, co je racionální, autentické, ctnostné (...).

III. Pluralistický liberalismus dnes

III. 1 Monismus v. pluralismus (Berlin)

- Monismus: víra v konečnou *harmonizaci hodnot*, v *konečné řešení*. Všechny pozitivní hodnoty jsou *slučitelné*, jinak by konflikty hodnot byly niterným a neodstranitelným prvkem v lidském životě. Víra v jediné kritérium je zdrojem intelektuálního a citového *uspokojení*. Nebezpečnou vírou, slouží jako ospravedlnění mnoha tyranů. *Metafyzickou chimérou* X empirie říká, že není důvod pro smířitelnost všech věcí. Monismus jako ospravedlnění barbarství. Absolutní kategorie na úkor lidských životů.
- Pluralismus: *neslučitelnost hodnot*. Uskutečnění některých vede k obětování druhých. Víra, že lze nalézt formuli umožňující harmonickou realizaci rozdílných cílů, je mylná. *Nutnosti volit* nelze uniknout. Míru svobody je třeba vyvážit existencí mnoha jiných hodnot (rovnost, spravedlnost, štěstí, bezpečí, pořádek). Pluralismus je mnohem *pravdivější* (lidské cíle jsou rozmanité, ne vždy slučitelné) a *humánnější* (nezbavuje lidi svobody volby) ideál. Principy nejsou méně posvátné, jestliže jejich trvání nelze zaručit. Určuje-li metafyzická potřeba praxi, jde o projev morální a politické *nezralosti*.
 - neslučitelnost hodnot je u Berlina nakonec modifikována a vedena jeho liberalismem a humanismem. Konflikt mezi hodnotami musí usměřován tak, aby nedošlo k extrémům utrpení. Je možno dosahovat určité rovnováhy.
 - v tom nám napomáhá filosofie: osvětluje morální problém a všechny jeho implikace. Konkrétní situace je ale vším.
 - podle pluralismu neexistuje jediná správná odpověď: to je nakonec argumentem pro svobodu, resp. proti omezení svobody vnucením jednoho domněle správného řešení.
 - pluralismus s sebou přináší konflikty mezi různými způsoby života. Zdůrazňuje také nezbytnost volby: jednotlivci činí rozhodnutí, které jsou výrazem osobnosti, ale také tuto osobnost pomáhají vytvářet.

- je pluralismus relativismem? Relativismus: hodnoty jsou výrazem subjektivních preferencí: naše chutě se liší X pluralismus: komunikace a porozumění mezi morálními pozicemi je možná. Pluralismus navíc přijímá jisté jádro základních hodnot. Pod různými formami života existuje určitá minimální a universální lidská přirozenost. Alespoň určité hodnoty jsou univerzálně platné, protože odpovídají tomu, jací jsou lidé (př. svobody) X co znamená nesouměřitelnost hodnot? Neexistuje jediná škála hodnot, která by se konsistentně dala aplikovat na všechny případy, v konkrétních případech ale lze hodnoty srovnávat a rozhodovat mezi nimi.

- je pluralismus slučitelný s liberalismem? Není (Gray, Kekes) X je (Crowder, Galston). Podle Berlina jsou pluralismus a liberalismus vzájemně harmonicky spojeny. Jeho verze pluralismu byla liberální.

III. 2 Otázka nesouměřitelnosti konfliktních hodnot aneb přesvědčivost hodnotového pluralismu

III. 2. 1 Gray (obhajoba hodnotového pluralismu):

- *nesouměřitelnost hodnot*: nelze je srovnávat (př. peněz a přátelství. Jak to vzniká: (a) konvence, (b) odlišný výklad téhož dobra v různých kulturách, (c) rozdílné formy dobra a ctnosti v rozdílných kulturách.

- neznamena neurčitost, či stejnou platnost, ale to, že hodnoty nelze vzájemně srovnat na základě jejich celkové hodnoty. Př. nesouměřitelnosti životů zdravotníka, bonvivána či umělce.

- na rozdíl od jiných etických teorií (kantovství, utilitarismus) se *hodnotový pluralismus* nesnaží učinit všechny formy dobra souměřitelnými. Pluralista je citlivý k nesmiřitelným etickým požadavkům situace. Mohou být správné neslučitelné volby (př. homérické areté a křesťanské agapé: v témž chování jsou neslučitelné).

- hodnotový pluralismus *není relativismem* (životní formy jsou zcela individuální X naše životní formy nejsou uzavřeny samy do sebe) *či subjektivismem* (konečnou autoritou v etice je to, čemu dáváme přednost X to ale vychází z přesvědčení o zkušenostech, která mohou být správná, nebo špatná). V rozdílných kontextech používáme rozdílné hodnoty.

- *proti Millovi*: viktoriánský názor na vyšší schopnosti – těmi jsou ty intelektuální a morální spíše než tělesné a smyslové. Lidé se liší v tom, co považují za své vyšší síly. Vyšší požitky nejsou stejné pro všechny. Není jeden ideál rozvoje člověka: rozdílné životní způsoby rozvíjejí rozdílné síly a schopnosti. Není tu jedna pravda o nejlepším životě.

- *politické implikace*: neexistuje žádný režim, který by mohl být racionálně zvolen všemi.

III. 2. 2 Gaus (kritika hodnotového pluralismu)

- 4 typy nesouměřitelnosti: hodnoty H1 a H2 jsou nesouměřitelné,

(1) pokud neexistuje třetí hodnota H3, která by určovala, jaká z nich by měla být upřednostněna či vybrána **X** přesto si lze mezi těmito hodnotami racionálně vybrat (př. srovnání hodnoty 100 liber a 100 dolarů...)

(2) pokud nemohou být měřeny na stejné škále podle určitých jednotek (jejich hodnoty) **X** přesto můžeme dané hodnoty srovnávat a říct, že jedna je lepší než druhá.

(3) pokud tu není žádné uspořádání (těchto hodnot), podle něhož by jedna (a jen jedna) z následujících podmínek platila: (a) H1 je lepší než H2, (b) H2 je lepší než H1 a (c) H1 je rovna H2 **X** př. srovnání Aischyla, Euripida, Shakespeara, Lorda Byrona, bratří Mrštíků a Julise Zeyera. Kvůli nejistotě nejsme některé dramatiky mezi sebou schopni srovnat. Je to dané nejistotou, komplexitou a vágností kritérií spíše než nesouměřitelností autorů jako takových.

(4) pokud platí záraz: (a) H1 je lepší než H2 a (b) H2 je lepší než H1 **X** př. mučení rebela z důvodů, aby nezemřeli lidé kvůli nastraženým výbušninám hrozcím explozí. Dvě nekonsistentní hodnocení (zákaz mučení, povinnost chránit nevinné životy). Kdokoliv, kdo má více než jednu absolutní dimenzi ve svém celkovém řazení hodnot, riskuje iracionalitu. (4) proto nemůže být rysem racionálního systému hodnot.

Povinná literatura:

Berlin, Isaiah 1997. „Dva pojmy svobody.“ In Kis, János (ed.) *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 47-62, 94-99.

Taylor, Charles 1995. Omyl negativní svobody. *Filosofický časopis*, č. 5, 795-814.

Doporučená literatura:

Berlin, Isaiah 1998. *The Sense of Reality: Studies in Ideas and Their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux; Berlin, Isaiah 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor; Berlin, Isaiah 2000. *The Proper Study of Mankind: An Anthology of Essays*. New York: Farrar, Straus and Giroux; Berlin, Isaiah 2000. *Three Critics of the Enlightenment: Vico, Hamann, Herder*. Princeton: Princeton University Press; Berlin, Isaiah 2001. *Against the Current: Essays in the History of Ideas*. Princeton: Princeton University Press; Berlin, Isaiah 2001. *The Roots of Romanticism*. Princeton: Princeton University Press; Berlin, Isaiah 2002. *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press; Berlin, Isaiah 2003. *Freedom and Its Betrayal: Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press; Berlin, Isaiah 2008. *Political Ideas in the Romantic Age: Their Rise and Influence on Modern Thought*. Princeton: Princeton University Press; Carter, Ian, Kramer, Matthew H., Steiner, Hillel (eds.) 2007. *Freedom: A Philosophical Anthology*. Oxford: Wiley-Blackwell; Doering, Detmar (ed.) 1994. *Liberalismus v kostce*. Praha: Liberální institut; Dworkin, Gerald 1988. *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press; Feinberg, Joel 1994. *Freedom and Fulfillment*. Princeton: Princeton University Press; Flikschuh, Katrin 2007. *Freedom. Contemporary Liberal Perspectives*. Cambridge: Polity; Galston, William 2002. *Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press; Gaus, Gerald 2003. *Contemporary Theories of Liberalism*. London: Sage; Gray, John 1997. *Isaiah Berlin*. Princeton: Princeton University Press; Gray, John 1999. *Liberalismus*. Praha: LI; Gray, 2004. Dvě tváře liberalismu. Praha: Mladá fronta; Ignatieff, Michael 2000. *Isaiah Berlin: a life*. New York: Vintage; Kramer, Matthew H. 2008. *The Quality of Freedom*. Oxford: Oxford University Press; Lilla, Mark 2001. *The Legacy of Isaiah Berlin*. New York: New York Review Books; Pettit, Philip 2001. *A Theory of Freedom: From the Psychology to the Politics of Agency*. Oxford: Oxford University Press; Raz, Joseph 1988. *The Morality of Freedom*. Oxford: Oxford University Press; Spector, Horacio 2007. *Autonomy*

and Rights. Oxford: Clarendon Press; *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (hesla Autonomy in Moral and Political Philosophy; Isaiah Berlin, Liberalism; Liberty: Positive and Negative; Personal Autonomy; Value Pluralism); Swift, Adam 2005. *Politická filozofie*. Praha: Portál.